

Hakikat-Sonrası ve İdeoloji: Lee McIntyre'in yorumu hakkında Louis Althusser üzerinden bir tartışma

Mert ERÇETİN (*)

Öz

Lee McIntyre *Hakikat-Sonrası (Post-Truth, 2018)* adlı kitabında, hakikat-sonrası (post-truth) kavramını pazarlama ve televizyon dünyalarındaki tarihsel kökenlerine ve davranışsal psikolojideki kaynaklara dayanarak düşünsel bir kökene bağlar. McIntyre, bu kavramın yalnızca epistemolojik bir sorun olduğunu öne sürer. Bu makalede; ilk olarak hakikat-sonrası kavramı ile hakikatin bağdaşım kuramı arasında benzerlikler belirtilerek ortaya çıkan ortak epistemolojik sorunlar incelenecektir. Daha sonra, kişiselleştirme teknolojileri ve bunların istenmeyen sonuçları olan yankı odası, filtreleme baloncuğu ve siber-balkanlaştırma ile Althusser'in devletin ideolojik aygıtları arasında bir koşutluk kurularak McIntyre'in yaklaşımı sorunsallaştırılacaktır. Dahası, söz konusu teknolojiler bireyleri birer üretici-tüketiciye (prosumer) dönüştürdüğü için hakikat-sonrası kavramının hem teorik hem de pratik felsefenin alanına girmesiyle aslında ideoloji kavramına karşılık gelen bir yapıyımdan (neologism) fazlası olmadığı ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: hakikatin bağdaşım kuramı; hakikat-sonrası; siber-balkanlaştırma; yankı odası, filtreleme baloncuğu; devletin ideolojik aygıtları (appareils idéologiques d'Etat).

Özgün Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 30.04.2021

Kabul Tarihi: 07.01.2022

(*) Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı.

E-posta: mert.efe.ercetin@gmail.com 20163206018@ogr.msgsu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9370-9224>

Mert Erçetin, "Hakikat-Sonrası ve İdeoloji: Lee McIntyre'in Yorumu Hakkında Louis Althusser Üzerinden Bir Tartışma," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 14, (Mayıs 2022):132-148
DOI : <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.8.14.105>

Bu eser [Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/) ile lisanslanmıştır.

Post-Truth and Ideology: A Discussion about Lee McIntyre's Interpretation through Louis Althusser

Mert ERÇETİN (*)

Abstract

In his book *Post-Truth* (2018), Lee McIntyre demonstrates the intellectual origins of the notion of post-truth by giving examples from diverse areas such as marketing, broadcasting, and the studies of behavioural psychology in the 20th century. McIntyre claims that post-truth is solely an epistemological problem. In this essay, at first, the similarities between the post-truth and the coherence theory of truth will be elaborated and their common problems will be briefly discussed. After this discussion, Lee McIntyre's approach will be problematized by establishing a parallelism between the personalization technologies with their unintended outcomes such as echo chambers, filter bubbles & cyber-balkanization and Louis Althusser's ideological apparatus of the state. Moreover, it will be suggested that since the personalization technologies transform each individual into a prosumer, the notion of post-truth is deeply related to the fields of both theoretical and practical philosophy and it is, in fact, nothing more than a neologism replacing the term, ideology.

Keywords: Coherence theory of truth; cyberbalkanization; echo chamber; filter bubble; ideological apparatus of the state; post-truth.

Original Research Article

Submission Date: 30.04.2021

Acceptance Date: 07.01.2022

(*) Ph.D. Student, Mimar Sinan Fine Arts University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy

E-mail: mert.efe.ercetin@gmail.com 20163206018@ogr.msgsu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9370-9224>

Mert Erçetin, "Hakikat-Sonrası ve İdeoloji: Lee McIntyre'in Yorumu Hakkında Louis Althusser Üzerinden Bir Tartışma," *Üsküdar University Journal of Social Sciences*, issue: 14, (May 2022): 132-148
DOI : <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.8.14.105>

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Giriş

Hakikat-sonrası (post-truth) kavramı, Lee McIntyre’in tespit edebildiğine göre yaklaşık yirmi yıldır dolaşımda olan bir *yeniyapımdır* (neologism).¹ Ancak, özellikle İngilizce konuşan ülkeler ve bu ülkelerdeki (akademik çevre hariç) kamuoyunun bu kavramdan haberdar olması Oxford Sözlüklerinin bu kavramı, 2016 yılında yılın sözcüğü olarak seçmesi sonucunda olmuştur.² Aynı sözlükler bu kavramı, “kamuoyunu şekillendirmede nesnel olguların, duygular ya da kişisel inançlara hitap edilmesine nazaran daha az etkili olduğu durumları anlatmak ya da işaret etmek” için kullanılan bir önad olarak tanımlamaktadır.³

2018 yılında yazdığı ve dilimize *Hakikat-Sonrası* adıyla çevrilen kitabında McIntyre, *hakikat-sonrası* kavramının izlerini pazarlama ve habercilik alanlarında sürmektedir. 1950’lerde sigaranın insan sağlığına zararlarını vurgulayan bilimsel araştırmaları gözden düşürmek için kendi işe aldıkları bilim insanlarına karşı bilimsel çalışmalar yaptıran tütün ve tütün ürünleri şirketleri ile küresel ısınmanın bilim insanlarının abartması olduğunu öne süren petrol şirketleri McIntyre’in sözkonusu kavramın pazarlama ve bilim karşıtlığı tarihinde izini sürerken kullandığı örneklerdir.⁴ Hakikat-sonrası kavramının habercilik alanındaki geçmişi ise, ABD’de geleneksel görsel ve işitsel medyada radikal denebilecek *dünya görüşlerinin* (die Weltanschauung) görünürlük kazanmasını sağlayan Amerikan televizyon kanalı FOX News’un kurulmasında temellendiren Lee McIntyre;⁵ özellikle 1980’lerden sonra, güncel siyasi gelişmelerden dakikası dakikasına *bilgilendirilme* (information) gereksinimine dayanan bir piyasa talebini karşılamak için 24 saat boyunca haber yayınlayan BBC ve CNN gibi televizyon kanallarının küresel ısınmanın olası sonuçlarına dair yapılan uyarılar ile küresel ısınmanın bilim insanlarının uydurması olduğuna dair olguyla çelişen görüşlere, tarafsızlık adına yayınlarında eş süreler ayırmasını gösterir. McIntyre’a göre, nesnellik kriterini sağlamak adına *yanlış eşdeğerlikteki* (false equivalency) görüşlerin bir arada sunulması hangisinin hakikat olduğuna dair seçimin izleyiciye bırakıldığı bu habercilik anlayışının yaygınlaşması da gene bu kavramın yaygınlaşmasında önemli bir paya sahiptir.⁶

Ancak *hakikat-sonrasının* kamuoyunda ve akademik çevrelerde bu denli öne çıkmasını sağlayan, İngiltere’nin AB’den ayrılma kararı almasına yol açan 23 Haziran 2016 tarihli referandum (Brexit) ve 45. ABD Başkanı Donald Trump’ın seçim kampanyası boyunca, 44. ABD başkanı Barack Obama’nın Kenya doğumlu olduğunu öne süren komplo kuramı (birther)

¹ Lee McIntyre, *Hakikat-sonrası*, çev. Mehmet Fahrettin Biçici, (İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2019), 27.

² ‘Post-truth’ declared the Word of the year by Oxford dictionaries”, *BBC News*, 16 Kasım 2016. <https://www.bbc.com/news/uk-37995600>

³ ‘Post-truth’, *Lexico*, <https://www.lexico.com/en/definition/post-truth>

⁴ McIntyre, *Hakikat-sonrası*, “Ürünümüz şüphedir”, 41-44; McIntyre, *Hakikat-sonrası*, “İklim Değişikliği ve Ötesi”, 44-48.

⁵ McIntyre, *Hakikat-sonrası*, 71-80.

⁶ McIntyre, *Hakikat-sonrası*, “Yandaş Medya Sorunu”, 81-87.

gibi olgularla çelişik birçok siyasi argümana yer verilmesidir ki Lee McIntyre'in kitabında bu olaylar hakkında çeşitli atıflar yer almaktadır.⁷

Her ne kadar kavramın tarihsel gelişimi ilgi çekici olsa da bu makalenin içeriği, *hakikat-sonrası* kavramına siyaset bilimi çerçevesinden çok elverdiğince felsefe (özellikle epistemoloji ve siyaset felsefesi) çerçevesinde yaklaşmakla sınırlandırılacaktır. Bu sınırlandırmaya uyarak makalenin ilk bölümünde, McIntyre'in *gönüllü bilmezlik* (willful ignorance) kavramını hakikat-sonrasının bir arketipi olarak ele alışı incelenecektir. Bu inceleme sonucunda hakikat-sonrası ile hakikatin bağdaşım kuramı arasındaki benzerlikler belirtilip hakikat-sonrasının McIntyre'in gönüllü bilmezlik adıyla tanımladığı epistemolojik bir tutuma indirgenemeyeceği ve daha kapsamlı bir epistemolojik sorun olduğu tartışılacaktır. Bu epistemolojik sorun makalenin ikinci bölümünde, Platon'dan beri *gerekçelendirilmiş doğru inanç* (justified true belief) olarak tanımlanan hakikatin üç kıstasından biri olan *gerekçenin* (justification) *bağdaşım* (coherence) ilişki yoluyla kurulmasının onu *tutarlılık* (consistency) ya da *gerekçendirme* (entailment) olmakla sınırlandırma tehlikesi taşıdığı gösterilecektir.

Üçüncü bölümde ise, McIntyre'in pratik felsefenin alanına girdiği için tartışmaktan kaçındığı bir konu olan *hakikat-sonrasının* siyasal yönünü ele alabilmek için Louis Althusser'in *ideoloji* ve *devletin ideolojik aygıtları* (DİA) tanımlarının temelinde yer alan *çağırma* (interpellation) edimi ve ideolojinin yeniden üretimi açıklanacaktır. Bu açıklama sayesinde, kişiselleştirme teknolojilerinin birer *ideolojik aygıt* olarak kullanılması ve bireylerin kendi tüketimleri için kişiselleştirilen *ideolojinin yeniden-üretimi* ve bunun istenmeyen yan etkileri dördüncü bölümde ortaya konacaktır. Son bölümde ise Slavoj Žižek'in ideolojinin temelinde yattığını belirttiği *çifte yanılısama* ile hakikatin bağdaşım kuramındaki gerekçelendirmenin *iki-koşullu* (biconditional) biçimde kuruluşu arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılacaktır. Böylece *gönüllü bilmezlik* kavramı da tekrar düşünülünce, McIntyre'in öne sürdüğünün tersine, hakikat-sonrasının yalnızca epistemolojik bir sorun olmakla sınırlı kalmayıp kişiselleştirilmiş ideolojilerin bireylerce tüketilmek üzere birer hakikat olarak yeniden üretildiği ve bu yüzden, siyaset felsefesini de doğrudan ilgilendirdiği öne sürülecektir.

Gönüllü Bilmezlik ve Hakikat-Sonrası

Lee McIntyre, *hakikat-sonrası* (post-truth) kavramını epistemolojik olarak ele alırken, Platoncu bir yaklaşımla hakikati (ἐπιστήμη, episteme, truth) entelektüel bir gelişme süreci olarak düşünür. Aslında McIntyre'in bu yaklaşımı sözkonusu kitabına özgü değildir. Kendisi bu görüşünü ilk kez *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age* (2015) adlı kitabında dile getirir: "Truth is not discovered by happenstance, nor merely having the right theory. It is a result of openness to new data, whereby one is constantly correcting one's opinion over time, because this is a method that has proven itself in the past to lead to true beliefs. [Hakikat rastlantı eseri ya da sadece doğru kurama sahip olarak bulunamaz. Hakikat, yeni verilere

⁷ Brian Wheeler, Paul Seddon, Richard Norris, "Brexit: All you need to know about the UK leaving the EU", *BBC News*, 10 Mayıs 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>; "Birther", *Lexico*, <https://www.lexico.com/en/definition/birther>; McIntyre, *Hakikat-sonrası*, 23-24.

açık olarak kişinin kendi görüşünü zamanla sürekli düzeltmesinin bir sonucudur; çünkü bu yöntem geçmişte kendini doğru kanılara götüren bir yöntem olarak kanıtlamıştır.]”⁸ Olguların karartılması, diğer bir deyişle bilmezliğin yeğlenmesi ise, McIntyre’a göre mücadeleye girişmek için günümüzde yeterli bir nedendir: “Hiç olmazsa bir yalana tanıklık etmek ve onun yalan olduğunu dile getirmek bile önemlidir. Hakikat-sonrası çağında olgusal bir meseleyi karartmaya çalışan her çabaya meydan okumalıyız.”⁹ Ancak ABD’li filozof *hakikat-sonrası*’nın epistemolojik niteliklerini bağdaşık (coherent), pragmatist ya da semantik kuramlar vb. herhangi biri üzerinden inceleyip karşı mücadelenin başlangıç noktasını oluşturacak bir hakikat (truth) tanımı vermek yerine, Aristoteles’in *Metafizik* kitabında geçen hakikat tanımıyla yetinir¹⁰:

“Çünkü varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur. Dolayısıyla herhangi bir şeyin var olduğunu veya var olmadığını söyleyen ya doğru veya yanlış bir şey söylemiş olacaktır.”¹¹

Halbuki *hakikat-sonrası*, yalnızca eski kanıların yeni verilerle düzeltilip aslında var olmayan olgulara dair olduklarını, dolayısıyla yanlış olduklarını benimsemekle ilgili değildir. Tam tersine hakikat-sonrası, kanıların gerekçelendirirken (justification) duygu ve kişisel inançları kıstas olarak alır. İşte bu yüzden McIntyre’a göre günümüzdeki asıl önemli sorun; “hakikati çarpıtmak için kullanılan farklı farklı yolları nasıl anlaşılır kılacağımızdır.”¹²

Dolayısıyla, hakikat-sonrasını anlamak uğruna, hakikatin çarpıtılmasını bir tür bilmezlik şeklinde küçümsemek yanlış olacaktır. Bilmezlik ya da diğer adıyla cehalet; hakikatten uzak olmak ya da doğru bilginin eksikliği olarak tanımlanabilir. Bilmezliğin çözümü yukarıda da belirtilmişti: Yeni verilere açık olarak kişinin kendi eksiklerini düzeltmesi. McIntyre’ın hakikat-sonrasını ifade ederken kullandığı *gönüllü bilmezlik* (willful ignorance) kavramı ise çok başka bir durumu işaret eder. Gönüllü bilmezlikte kişi “bir şeyin doğru olup olmadığını sahidten bil[mez] ama bilgisinin doğruluğunu sınama zahmetine katlanmaksızın onu söylemekten çekin[mez].”¹³ Diğer bir deyişle gönüllü bilmezlik, yeni verilere açık olmaktan çok, bu verilerden yalıtılmış olmayı yeğlemektir. McIntyre’ın hakikat-sonrası ile gönüllü bilmezlik arasında kurduğu bu benzerlik; yani, bireyin sahip olduğu “belli bir inancın, yargının ya da önermenin bir sistem içinde diğer inanç, yargı ve önermelerle bağdaşması[nın], onlarla uyumlu olması[nın]” yeğlenmesi görece yeni bir durum değildir. “Zihinlerin veya söylemsel sistemlerin dışında

⁸ Lee McIntyre, *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*, (New York: Routledge, 2015), 5.

McIntyre’in *Respecting Truth* adlı kitabının Türkçe çevirisi bulunmadığı için, alıntılanan kısımların çevirisi bu makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

⁹ McIntyre, *Hakikat-sonrası*, 143.

¹⁰ A.g.e., 28.

¹¹ Aristoteles, “Metafizik” çev. Ahmet Arslan, (*Yazko Felsefe Yazıları*, 1982), 135.

¹² McIntyre, *Hakikat-sonrası*, 29.

¹³ A.g.e., 29.

Hakikat-sonrası ve İdeoloji: Lee McIntyre'in Yorumu Hakkında Louis Althusser Üzerinden Bir Tartışma maddesel veya nesnel bir gerçekliğe herhangi bir gönderme yapma[yan]" bu epistemolojik tercih,¹⁴ hakikatin bağdaşım kuramı olarak bilinir.

Hakikatin Bağdaşım Kuramı ve Hakikat-Sonrası

Bir seçim olarak gönüllü bilmezliğin, verilerle yanlışlanan kanıları yenileriyle değiştirmek yerine, öznenin bu yerleşik kanılarını varolan inançlar ve duygularla pekiştirerek varolan hakikate bağlamayı ifade ettiğine bir önceki bölümde değinilmişti. Bu irrasyonel seçimi anlayabilmek için Aristoteles'in *iki-değerli* (doğru ya da yanlış) hakikat tanımından fazlasına gereksinim vardır. Eğer Platon'un *Theaetetus* diyalogunda geçen hakikat (ἐπιστήμη, episteme) tanımını sağlayan "gerekçelendirilmiş doğru inanç" koşulları benimsenecek olursa,¹⁵ hakikat-sonrasının "epistemolojik olarak haklılandırılması ve dolayısıyla bilgi statüsü elde etmesi, öznenin inançları arasındaki 'bağdaşım' veya tutarlık ilişkisine bağlı[lık]" koşuluna bağlanabilir.¹⁶ Sözkonusu anlayış ise, klasik epistemolojide *hakikatin bağdaşım kuramı* (coherence theory of truth) olarak bilinir.

Küresel ısınmanın bir komplo kuramı olduğuna inanan birini düşünelim.¹⁷ Bu kişi kanısının tutarlılığını ispatlamak için; bilim insanlarının yapay sera etkisi sonucunda gezegenin yüzey sıcaklığının son yüzyılda her yıl ortalama 0,3 ile 1,7 °C arasında arttığını gösteren bilimsel makaleler yayınlamasının arkasındaki amacın sürekli araştırma ödeneği alarak işsiz kalmamak olduğunu söyleyebilir. Ancak halihazırda kullanımı artan yenilenebilir enerji kaynakları ve elektrikli otomobillerin yaygınlaşması ile sera etkisine yol açan atmosferdeki karbondioksit miktarının artık azalma eğiliminde olduğunu belirtebilir. Dahası, kutuplardaki buzulların eridiğini gösteren görüntülerin ya da kutup ayılarının sayısının azaldığına yönelik doğal yaşam araştırmalarının ise, bu araştırma ödeneklerine devlet bütçesinden ayrılacak payın artırılması için hükümetlere yapılacak kamuoyu baskısını yaratma amacıyla tasarlanmış birer propagandadan ibaret olduğunu bile öne sürebilir. Böylece komplo kuramlarına tutkun bu kişinin saydığı tüm bu gerekçeler, küresel ısınmanın hakikat değil de kendisinin inandığı üzere bilim insanlarının araştırmalarını finanse edebilmek için uydurduğu kuyruklu bir yalan olduğu kanısıyla bağdaşmaktadır.

Örnekten de ayırt edilebileceği gibi hakikatin bağdaşım kuramında; hakikatin gerekçelendirilmesi kişinin asıl kanısının sahip olduğu diğer birtakım inançlarla bağdaşmasını esas alır. Ancak bir kanının hakikat niteliğini alması için o kaniya sahip olan kişinin diğer inançlarıyla da çelişmemesinin bir *gerekçe* (λόγος, logos) olarak yeterli koşul biçiminde benimsenmesi oldukça tartışmalıdır. Bu tartışmayı ise iki ana sorun çevresinde toplamak

¹⁴ Murat Baç, "Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine", *Pasajlar: Post-Truth Çağı* (Ocak 2020) (Ankara: Tarcan Matbaacılık), s. 26.

¹⁵ Francis MacDonald Cornford, *Platon'un Bilgi Kuramı: Metne Eşlik Eden Bir Yorumla Birlikte Theaetetus ve Sofist'in Çevirisi*, çev. Ahmet Cevizci, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989), 264-267.

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 136.

¹⁷ Özellikle makalenin bu bölümünde, kanı (δόξα, doxa) ve inanç (belief) sözcükleri, gerekçelendirilme bakımından aynı düzeyde yer aldıkları için birbiri ile dönüşümlü olarak kullanılacaktır.

olanaklıdır. Bu sorunlardan birincisi “bağdaşım ilişkisini, tutarlılıktan ibaret” olarak almaktan,¹⁸ ikincisi ise “bağdaşım ilişkisini, bir tür gerektirim” olarak görmekten ileri gelir ki böylece hakikat, kişinin dış dünyaya dair edindiği bilgiler olmaz da yalnızca kendisinin diğer inançlarıyla ilişkilendirdiği *içsel* (internal) bir duruma dönüşür.¹⁹

Bir önceki örnek üzerinden giderek bu içselleştirme sorunu somutlaştırılırsa eğer; bilim insanlarının, kutup ayılarının sayısının azaldığına dair bilimsel araştırmalarda rakamlarla oynadıklarının ve kutuplardaki buzullardan yekpare duranları değil de eriyerek kopanları özellikle gösteren kamera açılarından görüntülerin çekilmesini teşvik ettiklerini varsayalım. Dahası halihazırda kullanımı artan yenilenebilir enerji kaynakları ve elektrikli otomobillerin yaygınlaşması ile atmosfere salınan yıllık karbondioksit miktarında düşüş bile gözlemlenmeye başlamış olabilir. Yani, bilim adamlarının araştırma ödeneği almak için verilerle oynadıklarına dair komplo kuramcımızın temel kanısı, bilim adamlarının eylemleri ile bağdaşarak, Willard van Orman Quine’in isabetle adlandırdığı biçimde, bir *inanç ağı* (web of belief) oluşturur:

“Eğer bir cümle, diğer birkaç doğru cümle tarafından gerektirilirse, doğru olmak zorundadır. Ortak durum kolaylıkla tek bir duruma döndürülebilir; çünkü mantıksal edat ‘ve’nin yardımıyla, gerektiren cümleleri sadece birbirine bağlayarak tek bir cümle yapabiliriz. Gerektirme [entailment], bizim inanç sistemimizi tutarlı yapan şeydir. Bir cümlenin, doğruluğuna inandığımız cümleler tarafından gerektirildiğini görürsek, onun da doğru olduğuna inanmak zorundayız [...].”²⁰

Diğer bir deyişle, her ne kadar **P**: “Küresel ısınma bir komplo kuramıdır.” kanısı yanlış bir önerme olsa bile, **R**: “Bilim insanları kutup ayılarının sayısının azaldığına dair bilimsel araştırmalarda rakamlarla oynamıştır.” ve **S**: “Bilim insanları kutuplardaki buzullardan özellikle eriyerek kopanların görüntüleri çekmiştir.” önermeleri doğru olduğu için, bu inanç ağına **P** → **R** ve **P** → **S** önermelerinin gerektirimi doğru değeri alacaktır. Quine’in belirttiği üzere, yukarıdaki iki doğru önermenin tek bir bileşik önermede toplandığı ya da yeniden üretildiği bir inanç ağı, “Küresel ısınma bir komplo kuramıdır” biçimindeki temel kanının, doğru değeri alan iki ayrı gerektirim ile iki-koşullu (*biconditional*) gerekçelendirilip bağdaştırılması ile olanaklıdır: (**P** ↔ (**P** → **R**)) ∩ (**P** ↔ (**P** → **S**))

Gene de bu inanç ağının tüm bu tutarlılığına karşılık, küresel ısınma sonucu gezegenin yüzey sıcaklığının her yıl ortalama 0,3 ile 1,7 °C arasında arttığı önermesini doğrulayabilmek için aslında başka kanılara ya da gözlemlere gerek duyulmaz. Günlük yaşamımızda gözlemleyebildiğimiz bu atmosferik sıcaklık artışı, *kendinden delillidir* (self-evident). Hatta kendinden delilli bu *önerme* söz konusu olduğunda , bilim insanlarının devlet bütçesinden ödenek alabilmek için bilimsel dürüstlüklerini riske attıklarını da düşünürsek; onların

¹⁸ James O. Young, “The Coherence Theory of Truth”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (düz.), Sayı Güz 2018, 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth-coherence/>

¹⁹ Young, “The Coherence Theory of Truth”.

²⁰ Willard van Orman Quine & J. S. Ullian, *Bilgi Ağı [The Web of Belief]*, çev. A. Hadi Adanalı, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), s. 41.

üzerinde ortaklaştığı küresel ısınmanın kaçınılmaz son olduğu kanısının aslında görmezden gelinemeyecek bir hakikat olduğu ve hükümetlerin finansal kaynaklarını bu konudaki bilimsel araştırmalara tahsis etmelerinin hayati önemde olduğu gerektirimi de çıkarılabilir.

Böylece hem küresel ısınmanın bir komplo kuramı olduğuna dair kanı, hem de küresel ısınmanın kendinden delilli olduğuna dair gözlem aynı önermeler kümesi tarafından gerekçelendirilebilmektedir. Hakikatin bağdaşım yoluyla gerekçelendirilmesi, asıl kanı ve birtakım diğer inançlar arasındaki iki-koşullu gerekçelendirmeden ibaret olduğunda bireyin kendi seçtiği inançlar (aksiyomlar) ile *kendinden delilli inançlar* arasında epistemolojik bakımdan ayırım yapmadığını gösteren bu örnek; bağdaşım kuramının hakikati akılcılığın (rasyonalizm) bir biçimine dönüştürdüğünü göstermektedir.²¹

Hakikatin kişisel inanç, önerme ve yargılarla iki-koşullu gerekçelendirilerek bu denli kolay çarpıtılabilmesi, *hakikat-sonrası* kavramının “indirgenemez biçimde normatif” olmasına bağlanabilir.²² Yani, A. Özgür Gürsoy’un da dikkatini çektiği üzere, bir inanç ağı olarak ele alındığında hakikat-sonrası “[...] kavramın[in] betimsel anlamı, normatif bir anlamı içermekte; normatif anlamı ise tarihsel—öyleyse betimsel—bir anlamı gerektirmektedir.”²³ Hakikat iki-koşullu bir yapı olarak yeniden üretildiğinde kişinin yeğlediği herhangi bir kanının; bir yandan tek başına doğru ya da yanlış diye değerlendirmesinin önüne geçilirken, diğer yandan o kişi “bilişsel bir meseleymiş gibi sunulan bir tartışmada [...] iki kabile arasında seçime zorla[nır.]”²⁴ Tıpkı Gürsoy gibi, ancak ondan yaklaşık bir elli yıl önce insanların seçime zorlandıklarını öne süren bir başka önemli felsefe figürü ise Louis Althusser’dir.

Louis Althusser ve Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA)

Fransız post-yapısalcı ve Marksist filozof Louis Althusser, 1970 tarihli *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Idéologie et Appareils Idéologiques d’Etat) adlı makalesinde; *hakikat-sonrası* kavramında varolan kanıların gerekçeleriyle birlikte hakikat olarak yeniden-üretilmesine *anıştıran* (allusion) bir başka yeniden-üretimi tartışmasını odağına alır.

Althusser’e göre her toplumsal oluşumun sahip olduğu temel itici güç olarak egemen bir üretim biçimi vardır ve bu üretimin sürekliliği ancak üretim esnasında üretici güçlerin ve varolan üretim ilişkilerinin yeniden-üretilmesi ile olanaklıdır.²⁵ Karl Marx’ın da mektubunda yazdığı gibi; “Her çocuğun bildiği üzere bir ulus, değil bir yıl, birkaç haftalığına bile üretimi durdurursa mahvolacaktır. [Every child knows a nation which ceased to work, I will not say for

²¹ Colin McGinn, “The Truth About Truth”, *What is Truth?* ed. Richard Schantz, (New York: de Gruyter, 2002), s. 195.

²² McIntyre, *Hakikat-sonrası*, s.31.

²³ A. Özgür Gürsoy, “Gürsoy, A. Özgür. “Hakikatin Ötesi, Berisi, Kendisi: “Hakikat-ötesi” Kavramına Dair Eleştirel Bir Çözümleme”. *Kaygı* (Mart 2021), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 157. <https://doi.org/10.20981/kaygi.889037>

²⁴ A. Özgür Gürsoy, “Gürsoy, A. Özgür. “Hakikatin Ötesi, Berisi, Kendisi: “Hakikat-ötesi” Kavramına Dair Eleştirel Bir Çözümleme, 167.

²⁵ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları [Idéologie at Appareils Idéologiques D’Etat]*, çev. Alp Tümertekin, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2019), 36.

a year, but even for a few weeks, would perish.]”²⁶ Hakikat-sonrası kavramında kanının bağdaşık gerekçelendirmesinin, üretim ilişkilerinin yeniden-üretilmesini anıstırdığından dolayı, bu makalede yalnızca üretim ilişkilerinin yeniden üretimine odaklanılacağı belirtilmelidir. Yer kısıtlamasından ötürü üretici güçlerin yeniden-üretiminin bir başka çalışmada ele alınmak üzere ertelenmesi uygun olacaktır.

Tartışmaya geri dönülürse eğer, Marksist kurama göre, üretim ilişkilerinin temelde altyapı-üstyapı ayrımı üzerinden kurulduğundan söz eden Althusser; ekonomik ilişkilerin egemen olduğu yer olan *altyapı* ile devlet ve devlet aygıtı (hükümet, idare, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb.) ve ideolojiden oluşan *üstyapı*dan oluşan bu bina eğretilmesini Marx’ın üretim ilişkileri çözümlemesinden devralmaktadır.²⁷

Altyapı ile üstyapı arasında kurulan ilişkide, üstyapı görece özerktir. Her ne kadar ekonomik ilişkilerin toplumun sürekliliği için kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde altyapının önbelirleyiciliği apaçık görünse de üstyapı da karşılık olarak altyapıyı belirlemektedir.²⁸ Üstyapının altyapıyla kurduğu bu yarı-özerk ilişki, egemen sınıfın ideolojisinin kendini yeniden-üretmesi dolayımında gerçekleşir. Altyapı ile üstyapı arasında kurulan bu yarı-özerk ilişkiyi açıklamaya girişmeden önce ideolojinin tanımını vermek yerinde olacaktır.

İlkin 1796 yılında Destutt de Tracy tarafından ideleri araştıran bir bilimi tanımlamak için kullanılan *ideoloji* (idéologie, ideology) kavramı;

*“Kendine özgü verilere dayanarak geliştiğini sanan, gerçekte ise toplumsal ve ekonomik olayların dile gelişi olan, ancak bunun bilincinde olmayan, hiç değilse bu toplumsal olayların kendisini belirlediğini hesaba katmayan kuramsal düşünce. Bu anlam özellikle Marksçılarda çok kullanılır; onların diliyle, bir çağın, bir toplumun düşünceler (ideler) dünyası, bilinç yapısı toplumsal-ekonomik ilişkilerin ürünüdür, idelerle ilgili üstyapısıdır.”*²⁹

Althusser, hakikatten uzak kanı ve düşünceleri kuramsallaştırdığı ve tarihteki her mücadelenin temelinde yer alan sınıf mücadelesinin üstünü örtmekte kullanıldığı için ideolojiyi “saf yanılsama (illusion), saf düş, yani hiçlik” olarak tanımlar.³⁰ Öyle ki ideoloji tıpkı Sigmund Freud’un bilinçdışı kavramı gibi “tüm gerçekliği kendi dışında” olmasına karşın gene de gerçekliğin tümünü belirler çünkü toplumsal-ekonomik ilişkilerin üstyapısını devlet, devlet aygıtı ve ideolojik aygıtlar ile birlikte oluşturur.³¹ Althusser’in Marx’tan devraldığı bu eğretilmeye göre, *üstyapının* iki parçalı kurgusunun bir ayağını oluşturan devlet aygıtları (DA) örgütlediği kurumlarla (polis, jandarma, ordu, mahkemeler vb.) önce şiddeti, sonra ideolojiyi öne çıkararak egemen üretim biçiminin sürekliliğini sağlar.

²⁶ Karl Marx, “Marx to Kugelman in Hanover. London, July 11, 1868” *Marx Engels Archive* https://www.marxists.org/archive/marx/works/1868/letters/68_07_11-abs.htm

²⁷ Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 45.

²⁸ Murat Belge, “Önsöz”, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* içinde çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 5.

²⁹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), 94.

³⁰ Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 66.

³¹ A.g.e., 50.

Devlet aygıtlarına karşılık, üretim ilişkisine katılan toplumdaki her bireyin günlük yaşamında sıkça karşılaştığı *devletin ideolojik aygıtları (DİA)* “birbirinden ayrı ve uzmanlaşmış kurumlar biçiminde dolaysız olarak çıkan belirli sayıda gerçeklik[ten]” oluşur.³² Bireyin günlük yaşamında dayattıkları değerler, normlar, etiketlemeler vb. aracılığıyla önce ideolojiyi, ideolojinin etkisiz kaldığı noktalarda ise baskıyı öne çıkaran DİA, egemen üretim biçimini güçlendiren bu yanılmanın bireye aktarıldığı temel mekanizmalardır. Öyle ki Althusser DİA'ları sekiz ayrı grupta sınıflandırırken herhangi bir bireyin günlük etkinliklerinin neredeyse tamamından söz eder:³³

- I. Dinsel aygıt (ör.; İslamiyet'te Ramazan ayında, Yahudilikte Yom Kippur bayramında oruç tutulması gibi çok benzer dinsel ritüeller vb.)
- II. Okul aygıtı (devlet destekli kurumlar mı yoksa özel sermaye işletmesi mi olduğu ayırt edilmeksizin),
- III. Aile aygıtı
- IV. Hukuki aygıt (ör.; anayasa ve diğer yasalar, uluslararası sözleşmeler, tüzük ve yönetmelikler ya da daha günlük karşılaşılan bir örnek olarak yaya geçidindeki yayaların geçiş üstünlüğü gibi yasanın buyurduğu uygulamalar vb.)
- V. Siyasal aygıt (ör.; genel seçim ya da yerel yönetim seçimleri, referandumlar, siyasi partiler, meclis vb.)
- VI. Sendikal aygıt (ör.; kamu personeli ve işçi sendikaları, ticaret ve meslek odaları vb.),
- VII. Haberleşme aygıtı (ör.; yazılı basın, görsel, işitsel ve dijital medya)
- VIII. Kültürel aygıt (ör.; Türkiye'de Ramazan Bayramı'nda, ABD'de Cadılar Bayramı'nda çocukların kapı kapı dolaşarak şeker toplamaları vb.)

Althusser'in DİA gruplarının hepsinin DA'dan ayırık olarak toplumdaki bireylerle tek tek ve dolaysız ilişkisellik kurmasını sağlayan özellik, kamusal alandan çok özel alanda bireyi bir özne olarak çağırma biçimidir:

“[İ]deoloji öyle 'eyler' veya 'işler' ki, bireylerin içinden özneleri 'toplur' (tüm özneleri toplar) ya da bireyleri öznelere 'dönüştürür' (tüm bireyleri dönüştürür) ve bunu da çağırma [interpellation] dediğimiz son derece kesin bir işlem yoluyla gerçekleştirir. Söz konusu çağırma eylemini kafamızda canlandırabilmek için polisin (ya da başka birinin) her gün en sıradan biçimde bizi nasıl çağırıldığını düşünmek yeter: 'Hey, sen, oradaki!’”³⁴

Çağrılan birey bir özne olarak hem kendi hem de çağırana polisi *tanır* (recognize). Çağrıldığı için *tanınan* birey; içinde yaşadığı toplumun yasalarının tanıdığı bir özne olarak “yapması gerekeni yapar” ve polise yüzünü döner. “Yapması gerekeni yapar” ve aslında ideolojiye içkin olan tüm değer, norm ve pratikleri de benimser. Yani, Althusser'in dehşetengiz yalınlıktaki

³² A.g.e., 50.

³³ A.g.e., 50-51.

³⁴ Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, 81.

örneğin; seslenen birey, kendisine seslendiğini varsayarak toplumsal yaşamın kuşatıcı kavramı olan ideolojiyi benimser, tanındığını varsayarak tanıyana doğru *gayriihtiyari* döner. Çağıranı tanıdığı an itibarıyla, tüm bu sürecin aynısı kendisini çağırın polis için de gerçekleşir. Böylece her ikisi de “yapması gerekeni yapar”. Hiçbir gözlemlerle ya da inançla bağdaşmaya gerek duymaksızın varolan hakikatin dışındaki bir yanılısamayı, çağırma eyleminin kendilerine bağdaştırdığı rollere uymayı hakikatmişçesine gerçekleştirirler.

Diyelim ki polis aslında başka birine seslenmiş olsun. Gene de kendisine gelmeyen çağırını yanıtlayan kişi, kendisinin çağırıldığından kuşulanmaz. Polis de kendi çağırısını yanıtlayan bireyi görmezden gelemez. Eğer aynı kişi çağırına yanıt vererek polise yüzünü dönmezse; dolaylı olarak bu durum, onun toplumsal yasaları tanımadığı anlamına gelir. Ama polis aynı yasaları tanıyan bir özne olarak, Althusser’in belirttiği gibi fiziksel ya da değil şiddet uygulama pahasına çağırısına yanıt verilmesini zorunlu kılar. Böylece hem ideolojiyle hem de birbiriyle kurdukları ilişkinin yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda *normatif* olması sayesinde; ayrı ayrı özne olma koşulunu yerine getiren bu iki kişi ideolojiyi yeniden-üretirler. “Olup biten bir şey yoksa, devletin ideolojik aygıtları kusursuz biçimde işlemiş demektir.”³⁵

Peki, ideoloji içerisinde yaşayan bir kişinin sahip olduğu her türlü kanı iki-koşullu olarak bağdaştırılarak kişinin ideoloji ile kurduğu ilişki yeniden üretiliyorsa; bireylerin kişisel kanılarının gerekçelerinin bağdaştırılarak bunların birer hakikat olarak yeniden üretildiğini söylemek olanaklı mıdır?

Hakikat-Sonrası ve Kişiselleştirme Teknolojisi

Bir önceki bölümün sonundaki soruyu, daha kısa ve açık olarak şöyle sormak da olasıdır: Hakikat-sonrasının kendine özgü ideolojik aygıtları var mıdır ve eğer varsa, bu aygıtlar neler olabilir? Lee McIntyre, hakikat-sonrasının ortaya çıkışıyla geleneksel medyanın yerini Facebook, Twitter gibi uygulamaların ve çevrimiçi haber akışının alması arasındaki koşutluğu irdelerken aslında artık varlığından kuşulduğumuz bu aygıtlara değinmektedir:

“Haberleri sosyal medyadan alıyorsak, siyasal görüşlerimizle uyummayan insanları arkadaşlıktan çıkardığımız gibi, hoşlanmadığımız kaynakları da gözümüzün önünden çekebiliriz. İçerik akışımızın güvenilir olup olmadığı belirleyen şey, arkadaşlarımızın kullandığı filtre ve Facebook’un hangi haberleri ‘beğenmemiz’in daha muhtemel olduğuna karar vermek için kullandığı algoritmadır. Bakma zahmetine katlanacak herkes için güvenilir bilgiye anında erişim sağlayan internetin, kimileri için bir yankı odası hâline gelmesi ne kadar da ironik ve tehlikelidir. Bize ‘haber’ olarak sunulan şeyler üzerinde hiçbir şekilde editöryal bir denetim yoksa eğer, manipüle edilip edilmediğimizi nasıl bilebiliriz ki?”³⁶

McIntyre’in endişesinin merkezinde, çevrimiçi haber akışları ve Facebook, Twitter, Instagram vb. gibi yaygın biçimde kullanılan sosyal medya uygulamalarının faydalandığı veri akışını kişiselleştiren algoritmalar yardımıyla kullanıcılarının tüm kanılarının bir hakikat-sonrasına dönüştürülüp dönüştürülmediği kuşkusunu yatar.

³⁵ A.g.e.,148.

³⁶ McIntyre, *Hakikat-sonrası*, 96.

Sözkonusu sanal ortamlarda kullanılan bu kişiselleştirme (personalization) yöntemi, “sistem tarafından (otomatik olarak) başlatılan kişiselleştirme (system-initiated personalization / SIP) ve kullanıcı tarafından başlatılan kişiselleştirme (user-initiated-customization / UIC)” teknolojilerinden faydalanarak *akışı* (feed) ya da *içeriği* (content) kullanıcının memnuniyetine uygun olarak seçip önerilerde bulunması şeklinde özetlenebilir.³⁷ Kullanıcının memnuniyetine dair bir öndeyide bulunabilmek amacıyla yazılan sözkonusu algoritmaların veri tabanı oluşturulurken; ya kişinin arama geçmişi, internet sayfasını tıklama sayısı ve ziyaret etme süresi gibi kıstasları örtülü olarak işlenip toplanır ya da kişinin profilini oluşturmak için ad-soyadı, cinsiyet, doğum tarihi, telefon numarası, yaşadığı ve doğduğu şehir gibi bilgiler doğrudan kullanıcının kendisinden istenir.

Dolayısıyla, her ne kadar dijital medya, internetin yeni *agorası* olarak dünyanın dört bir yanında yaşayan bireylere özgürlüğü ve çoğulculuğu vaat etmişse de özellikle kişiselleştirme teknolojileri üzerinden bu vadin hakikatine dair kuşkular artmıştır:

*“Başka bir anlatımla, kişiselleştirilmiş haber akışı ilk bakışta çok faydalı zaman kazandırıcı ve hedef odaklı bir teknoloji olarak gözükse de neden olduğu sorun alanları da bulunmaktadır. Örneğin bu teknolojiler bilinçli ya da bilinçsiz olarak algoritmik yanlılığa neden olabilmektedir. Bu durum, dar görüşlü ya da eksik bilgilendirilmiş bir kamuoyuna yol açabileceği için eleştirilmektedir. Otomatik filtreleme nedeniyle, kullanıcılar önyargılarını aşmalarına yol açabilecek enformasyonla hiç karşılaşmamakta; yalnızca kendi seslerine yakın olanlara maruz kalmaktadır.”*³⁸

Böylece kişiselleştirme teknolojileri, sistem tarafından başlatıldığında örtük ya da kullanıcı tarafından başlatıldığında doğrudan bir *çağırma* (interpellation) kullanıcının yanıt vermesini sağlayarak tıpkı ideoloji gibi çalışır. Bu teknolojiler, bireyleri birer özne olarak tanır ve onlar hakkındaki verileri toplayıp çözümlyerek birer öneri olarak sunar. Bu teknolojilerin bireye dair inançlarından oluşturduğu öneriler tekrarlana tekrarlana pekiştirilir ve bireyin kendisine dair kanıları ile bu öneriler arasında bir iki-koşulluluk ilişkisi kurulur. Bireyler kendileri hakkındaki asıl kanılarını, *hayali* bir ortamda ürettikleri kanılar ve pratiklerle ilişkilendirerek bu algoritmaların belirlediği gerekçeler düzeyinde *gayriihtiyari* olarak yeniden-üretir. Bireyin yeniden-üretilen bu kanılarını çevrimiçi dolaşıma tekrar birer hakikat olarak dahil eden ise, kişiselleştirme teknolojilerinin *filtreleme baloncuğu*, *siber-balkanlaşma* ve *yankı odası* gibi istenmeyen yan etkileridir:

i. Filtreleme baloncuğu (*filter bubble*): “Facebook ve Twitter gibi sosyal ağların kullanıcılarının kendilerini siyasi eğilimleri ile uyumlu kişiselleştirilmiş geribildirim döngülerine kilitleme eğiliminde olmalarını anlatmaktadır.”³⁹

³⁷ Bilge Narin, “Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi”, *Selçuk İletişim 11* (2), (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2018), 237. <https://doi.org/10.18094/josc.340471>

³⁸ Narin, “Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi”, 234.

³⁹ A.g.e., 241.

ii. **Siber-balkanlaşma (cyberbalkanization):** “Kavram internetin benzer çıkar ve fikirlere sahip küçük gruplara bölünmesini anlatmaktadır. Sonuç olarak grup, dışarıdakilere veya çelişkili görüşlere sahip kişilere karşı dar görüşlü bir yaklaşım sergilemektedir.”⁴⁰

iii. **Yankı odası (echo-chamber):** “Belirli bilgilerin, düşüncelerin, kanaatlerin veya inançların kullanıcıların dijital medya kanallarında seçtikleri mesajlar aracılığıyla tekrarlanarak güçlendirilmesi durumunu anlatan metaforudur.”⁴¹

Tıpkı Althusser’in ideolojinin işleyişinde bireyin özel alanında özne olarak çağrılması ve bireyin bu çağrıya yanıt vererek ideolojiyi pratiğe dökmesinde görüldüğü üzere; dijital medya ve özellikle sosyal ağ kullanıcıları, hakikat-sonrasının birer ideolojik aygıt olma işlevini gören ve *siber-balkanlaşma* sonucu ortaya çıkan dijital medyadaki küçük grupları kişiselleştirilmiş önerilere uyarak ziyaret ederler. Bu ziyaretleri esnasında maruz kaldıkları *filtrelemeler* aracılığıyla kendi kanılarını, diğer kullanıcıların kendi kanılarına benzeyen kanılarıyla tekrarlar ve pekiştirirler.

Sonuçta kullanıcılar, sadece kendilerinininkilere benzeyen görüşlerle karşılaştıkları *yankı odaları* içinde *gayriihtiyari* birer *partizana* dönüşürler. Örneğin; Karin Giramella ve arkadaşlarının bir sosyal paylaşım ağı olarak Twitter’in bir yankı odasına dönüşüp dönüşmediğini inceledikleri 2018 tarihli araştırmada görüldüğü üzere, sosyal ağlarda kullanıcıların ürettiği içeriklerle tükettiği içerikler arasında büyük bir bağıntı vardır. Partizan kullanıcılar, çift partili kullanıcılara (bipartisan) nazaran ağ ve içerik özellikleri bakımından daha fazla beğenin tadını çıkarırlar.⁴²

Dolayısıyla, her ne kadar McIntyre’in hakikati ifade ederken belirttiği entelektüel bir gelişim sürecinin uzağında kalsalar da sosyal ağ ve çevrimiçi haber akışı kullanıcıları, kendi kanılarını bu sanal ortamda karşılaştıkları kendilerinininkine benzer dünya görüşlerine sahip kullanıcıların kanıları dolayımında gerekçelendirir. Dahası, kendi duyguları ve kanılarıyla ortaklık taşıyan başka insanların kanılarını bağdaştırarak girdikleri geribildirim döngüleriyle hakikati/kendi hakikatlerini oluştururlar. Aslında kullanıcıların internetteki etkinlikleri dolayımında ulaştığı bu bağdaşık hakikat, kendi kanılarının bir yeniden-üretimi olarak hakikat-sonrasından başka bir şey değildir.

Hakikat-Sonrası Bir İdeoloji midir?

Öyleyse, bu makaledeki tartışmayı özetlemek için makale boyunca sorulmaya çalışılan asıl soru artık dile getirilebilir: Hakikat-sonrası, herhangi bir ideoloji midir? Yani, hakikat-sonrasında hakikat gibi görülen kişisel yanılsamalar mı herhangi bir ideolojiyi kurar? Yoksa, bağdaşım kuramının gerekçelendirilmedeki biçimselliğine öykünerek kurulan bu kişisel hakikatlerin hakikat-sonrası olarak adlandırılışı mı ideolojiktir?⁴³

⁴⁰ A.g.e., 242.

⁴¹ A.g.e., 240.

⁴² Karin Giramella vd., “Political Discourse on Social Media: Echo Chambers, Gatekeepers, and the Price of Bipartisanship”, *Proceedings of the 2018 World Wide Web Conference*, (Nisan 2018): 2, erişim 9 Nisan 2021. <https://doi.org/10.1145/3178876.3186139>.

⁴³ Başlıktaki soruyu, farklı şekillerde formüleştirerek açık açık ve net biçimde sormamı sağladığı için Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi tarafından görevlendirilen hakeme teşekkür ederim.

Tartışma boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi hakikat-sonrasının dijital medyada kişiselleştirilmiş öneriler dolayımında kendini yeniden-üretme biçimi ile ideolojinin yeniden-üretilmesi arasında yadsınamayacak benzerlikler vardır. Ancak bu benzerlikler, hem hakikat-sonrasının hem de ideolojinin temellendiği kanıların kendi gerekçelerini üretmesinde değil, bu "gerekçelerin kanıları gerçeğe dönüştürmesinde" somutlaşmaktadır.

Benzer bir tespit, Sloven filozof Slavoj Zizek tarafından *İdeolojinin Yüce Nesnesi* (The Sublime Object of Ideology, (1989) adlı kitapta da dile getirilir: "İdeoloji kavramının kendisi bir tür temel, kurucu naifliği içerir. Kendi önvarsayımlarını, kendi fiili koşullarını yanlış tanımayı, toplumsal gerçeklik denilenle bizim ona ilişkin çarpıtılmış, yanlış bilincimiz arasındaki bir mesafeyi, bir ayrılığı içerir."⁴⁴ Öyleyse kişiselleştirme teknolojilerini kullanan bireyler, kendi sosyal ağlarında kendi kanılarını paylaşan bireyler, birer özne olarak kendi düşüncelerini ifade etmenin ve beğenilmenin tadını çıkarırken, aslında onları beğenen kişiler kendilerinininkine benzer kanılara sahip olan bireylerdir. Böylece, kullanıcılar dış dünyaya ait bir hakikati öğrendiklerini sanırken gerçekleşen bir yankı odasında kendi kanıları ve beğenileri dikkate alınarak kişiselleştirilen bir hakikati öğrenirler:

"Yanılsama bilgi tarafında değildir, zaten gerçekliğin kendisinin, insanların yaptığı şeylerin tarafındadır. İnsanların bilmedikleri şey, faaliyetlerinin, toplumsal gerçekliklerinin kendisinin, bir yanılsama, fetişist bir tersine çevirme tarafından yönlendirilmiştir. Gözden kaçırdıkları, yanlış-tanıdıkları şey gerçeklik değil, kendi gerçekliklerini, kendi gerçek toplumsal faaliyetlerini yapılaştıran yanılsamadır. Şeylerin gerçekte nasıl olduğunu gayet iyi bilirler ama yine de bilmeyormuş gibi davranırlar. Dolayısıyla bir çifte yanılsama söz konusudur: O da gerçeklikle kurduğumuz gerçek, fiili ilişkimizi yapılaştıran yanılsamayı gözden kaçırmayı içerir."⁴⁵

Diğer bir deyişle, bireyler kendi toplumsal etkinliklerini, internet ortamında ya da değil, kendi ideolojileri dolayımında kurguladıkları ölçüde kendi *hakikatlerini* de kurarlar. Ancak naiflikleri birden fazla *hakikat* olduğu yönündeki çoğulcu ve özgürlükçü çarpıtmanın etkisinde kalmaktan ileri gelir. Artık sadece tüketici olmayan özneler, "kendileri ya da başkalarının tüketilmek üzere değer üreten ve tüketen, bu değerlerin takasına katılan kuruluşlardan üretim için açık ya da örtük teşvikler alan" birer *üretici-tüketiciye* (prosumer) dönüşürler.⁴⁶ Ürettikleri tüketim nesnelere ise kendilerinin sanal ortamdaki davranış ve tutumlarının çözümlenmesiyle kendilerine özgü üretilen hakikatler oluşturur.

Kullanılan bu teknolojiler düzeyinde bu yeniden-üretim sürecine katılan ideoloji, üreten-tüketicilere yeniden ve yeniden farklı farklı hakikatleri tükettikleri yanılsamasını sağlar. Böylece, bireyler aslında kendi hakikatlerini dile getirdiklerini düşündükleri için samimiyetleri

⁴⁴ Slavoj Zizek, *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tunçay Birkan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 43-44.

⁴⁵ A.g.e., 48.

⁴⁶ Bodo Lang vd., "Prosumers in Times of Crisis: Definition, Archetypes and Implications", *Journal of Service Management* (Ağustos 2020) 32 (2), erişim 20 Nisan 2021. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0155>

ve dürüstlükleri üzerinden kendilerini özgün ve erdemli atfederler.⁴⁷ Ancak, bu özgün, samimi ve dürüst hakikatler, temelde bireylerin kendinden delilli hakikatler ile kendi kanılarına, yargı ve önermelerine uyumlu kanılarla yeniden üretilen bir inanç ağından ötesi değildir. Kendini *parrhesiastas* (her şeyi söyleyen) olarak tanımlayan bir bireyin inanç ağında samimiyet, dürüstlük ve özgünlük ile betimlediği kanılar, aslında başka herhangi bir bireyin norm olarak benimsediği temel inançlarından doğruluk ve tutarlılık açısından farksızdır.

Bu yüzden hakikat-sonrası salt epistemolojik bir sorun olarak ele alınamaz. Bu teknolojiler bireylerin hem taşıdığı kanıları (özel alanını) pekiştirir hem de dijital medyada kurduğu ilişkileri (kamusal alan) düzenleyerek birer ideolojik aygıt dönüşür. Hatta birer ideolojik aygıt oldukları hakikatini bile *gizemlileştirerek* (mystification) ideolojiyi hakikat-sonrası olarak tanıtan *yeniyapım* sözcüklerin türetilip dolaşıma sokulmasını da sağlarlar.

Sonuç

Bu makalede Lee McIntyre'in hakikat-sonrası kavramının epistemolojik bir sorun olduğuna dair önermesi tartışmaya açılarak aslında hakikat-sonrası kavramının ideolojinin gizemlileşmesi için türetilen bir yeniyapım olduğu öne sürülmüştür. Bu iddiayı temellendirmek adına ise önce McIntyre'in *Hakikat-Sonrası* (2018) adlı kitabından, hakikate ulaşmanın entelektüel bir gelişim süreci olduğu düşüncesine karşılık bireylerin hakikati bilmemesine karşılık onu arama zahmetine girmekten kaçındıklarını ifade eden *gönüllü-bilmezlik* kavramı ilk bölümde ele alındı. Daha sonra "gerekçelendirilmiş doğru kanı" olarak tanımlanan hakikati bağdaşım kuramı üzerinden tartışarak, hakikat-sonrası kavramında bireylerin olgular yerine nasıl olup da kendi kanılarını, yargılarını, önermelerini ve duygularını hakikatin gerekçesi olarak sayabileceği Willard van Orman Quine'in *inanç ağı* (web of belief) kavramından yararlanılarak ikinci bölümde gösterilmeye çalışıldı.

Hakikat-sonrasının epistemolojik boyutu böylece tartışıldıktan sonra; gerekçelerin bağdaşımı dolayımında kanıların hakikat olarak yeniden-üretilmesi ile Louis Althusser'in devletin ideolojik aygıtlarının ideolojiyi nasıl yeniden-ürettiğini gösterdiği çözümleme arasında bir koşutluk kurulmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde verilen tanımlarla kurulan bu benzerlik, bir sonraki bölümde, hakikat-sonrasının dijital medya ve sosyal paylaşım ağlarında yaygınlaşan kişiselleştirme teknolojisinin yan etkileri olan *filtreleme baloncuğu*, *siber-balkanlaştırma* ve *yankı odası* kavramları aracılığıyla desteklendi.

Son bölümde ise Zizek'in ideolojinin ters dönüştürücü etkisi iddiasından faydalanmaya çalışarak, hakikat-sonrası olarak tanımlanan hakikatsizlik durumunun aslında insanların yeniden ürettikleri kendi kanılarını tüketmelerinden ibaret olduğu ifade edilmeye çalışıldı. Gönüllü bilmezliğin getirdiği naifliğin içerisinde insanların birer ideolojik tüketici olmakla kalmayıp ideolojinin toplumda sürekliliğini sağlayan yeniden-üretimi de destekleyen üretici-tüketicilere de dönüştüğü belirtildi.

---

⁴⁷ Kişinin kendi hakikatini söylediğinde duyumsadığı *samimilik* ve *dürüstlük* erdemlerini Michel Foucault'nun *parrhesia* (her şeyi söyleyen) teriminde temellendirerek, bu kavramın Sokrates'ten itibaren tarihsel gelişimi ve hakikat-sonrası ile ilişkisini ideolojinin *çağırma* eyleminden bağımsız ele aldığından ötürü Zizek'in bahsettiği naifliği taşıyan birkaç tartışma için, bkz.: Çiğdem Yazıcı (2021), İsmail Cem Karadut (2020).

Sonuç olarak hakikat-sonrası kavramı, toplumsal yaşamın her alanını kuşatan ideolojinin aygıtlarından yalnızca bir başkasıdır. Diğer bir deyişle, aslında, bireyleri ideolojinin kuşatıcı etkisinin hakikatinden uzaklaştıracak bir yanılısama yaratmakta kullanılan bir *yeni yapımdır*. Dahası sanılanın tersine ideoloji sonrası bir çağda yaşamadığımız gibi, hakikat-sonrası bir çağda yaşamadığımız da rahatlıkla söylenebilir. Tam tersine, bireyler kendi inançlarından ürettikleri kişiselleştirilmiş hakikatleri tüketen birer *üretici-tüketiciye* dönüştürüldükleri için bir hakikat enflasyonu ortaya çıktığını söylemek de yanlış olmaz. Bir kültürel aygıt olarak ele alındığı takdirde *hakikat-sonrası*ın ideolojinin gizemleştirilmesi noktasında McIntyre'in çalışmasında gayet başarılı bir örneğinin bulunabileceği bile öne sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Althusser, Louis. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları [Idéologie et Appareils Idéologiques d'Etat]*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları, 2019.
- Aristoteles. "Metafizik", çev. Ahmet Arslan, *Yazko Felsefe Yazıları*, İstanbul, 1982.
- Baç, Murat. "Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine", *Pasajlar: Post-Truth Çağı* (Ocak 2020), 4: 17 – 34, Ankara: Tarcan Matbaacılık.
- Belge, Murat. "Önsöz", *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları [Idéologie et Appareils Idéologiques D'Etat]* içinde, çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- "Birther", *Lexico Dictionary; English Dictionary, Thesaurus & Grammar Help*.
<https://www.lexico.com/definition/birther/>
- Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Cornford, Francis MacDonald. *Platon'un Bilgi Kuramı: Metne Eşlik Eden Bir Yorumla Birlikte Theatetos ve Sofist'in Çevirisi*, çev. Ahmet Cevizci, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989.
- Garimella, Karin & Morales, Gianmarco de Francisci & Gionis, Aristides & Mathioudakis, Michael. "Political Discourse on Social Media: Echo Chambers, Gatekeepers, and the Price of Bipartisanship". *WWW '18: Proceedings of the 2018 World Wide Web Conference* (Nisan 2018): 913-922. <https://doi.org/10.1145/3178876.3186139>
- Gürsoy, A. Özgür. "Hakikatin Ötesi, Berisi, Kendisi: "Hakikat-ötesi" Kavramına Dair Eleştirel Bir Çözümleme". *Kaygı* (Mart 2021): 150-170, Bursa: Uludağ Üniversitesi. <https://doi.org/10.20981/kaygi.889037>
- Karadut, İsmail Cem. "Hakikat Ötesi Çağda Hakikati Söylemek: İki Parrhesia Vakası", *Pasajlar: Post-Truth Çağı* (Ocak 2020), 4: 125 – 140, Ankara: Tarcan Matbaacılık.
- Lang, Bodo & Dolan, Rebecca & Kemper, Joya & Northey, Gavin. "Prosumers in Times of Crisis: Definition, Archetypes and Implications", *Journal of Service Management* Cilt 32 Sayı 2 (2021): 176-189. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0155>
- Marx, Karl, "Marx to Kugelman in Hanover" *Marx Engels Archive*. https://www.marxists.org/archive/marx/works/1868/letters/68_07_11-abs.htm
- McGinn, Colin. "The Truth About Truth", *What is Truth?* düz. Richard Schantz, New York: Walter de Gruyter, 2002.
- McIntyre, Lee. *Respecting Truth: Willful Ignorance in the Internet Age*, New York: Routledge, 2015.
- McIntyre, Lee. *Hakikat-sonrası [Post-truth]*, çev. Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul: Can Sanat Yayınları A.Ş., 2019.

- Narin, Bilge. “Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi”, *Selçuk İletişim* Cilt 11 Sayı 2, (2018): 232-251, Konya: Selçuk Üniversitesi. <https://doi.org/10.18094/josc.340471>
- “Post-Truth”, *Lexico Dictionary; English Dictionary, Thesaurus & Grammar Help* <https://www.lexico.com/definition/post-truth>
- “Post-truth’ declared the Word of the year by Oxford dictionaries.” *BBC News*, Kasım 16, 2015. <https://www.bbc.com/news/uk-37995600>
- Quine, Williard van Orman & Ullian, J. S. *Bilgi Ağı [The Web of Belief]*, çev. A. Hadi Adanalı, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Wheeler, Brian & Seddon, Paul & Norris, Richard. “Brexit: All you need to know about the UK leaving the EU”, *BBC News*, Mayıs 10, 2019. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-32810887>
- Yazıcı, Çiğdem. “Hakikat Sonrası ve Yalnızlık”. *Kaygı* (Mart 2021): 264-279, Bursa: Uludağ Üniversitesi. <https://doi.org/10.20981/kaygi.892992>
- Young, James O. “The Coherence Theory of Truth”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, düz. Edward N. Zalta, Sayı Güz 2018, 2018. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth-coherence/>
- Zizek, Slavoj. *İdeolojinin Yüce Nesnesi [the Sublime Object of Ideology]*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.